

УДК 81'373.612

**Українська ментальність в мовній
свідомості Ліни Костенко**

Буц Н.В.

*Кримський науково-методичний центр управління освітою НАПН України,
м. Сімферополь, Україна*

У статті зроблено спробу нового концептуально-аналітичного підходу до філософії творчості письменниці, який простежено на матеріалі творчого доробку. Аналізуються етикетні формули звертання і ввічливості, дібрані з поетичних творів Ліни Костенко, які зумовлюють риси мовної поведінки людини в різних життєвих ситуаціях.

Ключові слова: *картина світу, ментальність, мовний етикет, ввічливість, звертання, опорні слова.*

Постановка проблеми. Розгляд сучасного ментального лексикону Ліни Костенко як самобутнього художнього світу в його цілісності, видається нам особливо репрезентативним, бо продовжує пошуки продуктивних шляхів аналізу творчості окремого митця як виразника свого часу. Зауважимо при тім, що йдеться не про спрощену формулу “краще-гірше”, а про, скористаємося термінологією Е. Фромма, екзистенційні антиномії, які не цілком надаються до адекватного відтворення у формі тільки рефлексивних конструкцій. Для Ліни Костенко важливою є мова буття, а не гвалтована цивілізацією мова, і це її вибір – буттєвий, естетичний, образотворчий. Письменниця протиставляє баченню, розщепленому на маніакальний аналіз деталей, онтологічну цілісність первинної емоції. Ліна Костенко щонайрішучіше заперечує відмежування власне літературного досвіду від безпосереднього переживання реального світу. Творчість Ліни Костенко – одна з тих небагатьох перлин сучасної літератури, в яких образотворення не обмежується лише власною герметикою, вона розпросторується, здобувається на дотикову народну всеприсутність.

«Ліна Костенко – глибоко сучасна, глибоко українська поетеса, та навдивовижу це не те, що не заважає, а, навпаки, допомагає бути відкритою, як у космос український, так і в космос історії наших народів, в космос загальнолюдської історії; і та історія в неї – не скам'янілі чи спорохнявілі релікти, а живе дійство, яке начебто продовжує звершуватися й сьогодні, все ще перебуває у творчому світі, й так само часто певна подія нинішнього дня в її сприйнятті та під її пером виглядає не локально й самодостатньо, не ізольовано, а пропонується в єдиному потоці світової історії, сповнюється масштабності й значення історичного». Ці слова Євгена Гуцала влучно визначають масштаб геніальної особистості нашої сучасниці, її художнього світу «в єдиному потоці світової історії» [1].

Актуальність дослідження. Мова виступає засобом утворення художньої картини світу, яка відображає картину світу творця художнього твору. У художній картині світу можуть бути відображені особливості національної картини світу – наприклад, національні символи, національно-специфічні концепти, етикетні мовні формули. При цьому треба завжди пам'ятати, що художня картина світу – вторинна, опосередкована картина світу, причому вона опосередкована двічі – мовою та індивідуально-авторською концептуальною картиною світу. Обговорюючи поняття національної картини світу не можна не сказати про співвідношення національного менталітету, концептосфери і картини світу.

Менталітет ми визначаємо як специфічний *засіб сприйняття і розуміння дійсності*, що визначається сукупністю когнітивних стереотипів свідомості, соціальної або етнічної групи людей. *Сприйняття і розуміння дійсності* – дуже схожі речі, але вони не співпадають між собою. Сприйняття – перший етап та основна умова розуміння. Можна говорити про менталітет особистості, групи і народу (етносу). Менталітет конкретної особистості зумовлений національним, груповим менталітетом, а також факторами особистого розвитку людини – його індивідуальною освітою, культурою, вихованням, досвідом сприйняття та інтерпретації явищ дійсності.

Мета дослідження полягає у поглибленому аналізові природи художньо-образного мислення Ліни Костенко у контексті духовних осягнень авторкою людського буття. Цілісний і комплексний аналіз картини художнього світу Ліни Костенко на підставі іманентної адекватності стилю світопереживання і стилю світовираження у власному метатексті поетеси – магістральний напрям думання, який притаманний українському народові.

«Багаторівнева рецепція творчого доробку Ліни Костенко свідчить, що актуальність митця в сучасному літературознавстві забезпечується не лише статусом одного з найяскравіших репрезентантів нинішнього поетичного плину, не тільки талантом світового масштабу, а передусім тим, що ця поезія усвідомлюється як невичерпний матеріал і для історико-літературних, і для теоретичних висновків та узагальнень. Прикметно, що помітна своєю масштабністю художня особистість Ліни Костенко сприяє інтенсивному оновленню літературознавчої думки у зв'язку з яскраво вираженою тенденцією до актуалізації її поетичного доробку в часі. Кожен наступний етап осягнення її творчості оприявнює нові аспекти естетичного мислення в культурологічному просторі України» [1].

Звернімося то творчості великої української поетеси сучасності Ліни Костенко, яка працює над самим глибоким пластом українського буття – спасінням мови і національної субстанції, без яких будь-яка метушня навколо власної самореалізації втрачає сенс. Творча технологія письменниці відмічена головною рисою – потягом до реалізму, який довгий час перебував в занепаді вітчизняної літератури. Дійсно, письменники всіх часів обнаково люблять рідну природу, але для Івана Нечуя-Левицького зелений листочок — це дещо інше, ніж для Ліни Костенко, яка знає, що у листочка своя математична формула, а після спалення він не зникає як фізична реальність, а просто стає невидимим оку. Тому і можливий у неї такий образ: «квадратний корінь листя і трави»... І можливим стає новий облік реалізму — такий, як у віршах Ліни Костенко, де можна знайти і експресивну декоративність, і сувору простоту; багатощабельність і чорно-білі контури; є місце і ліричній гіперболі і просторовий простір. Але зберігається тенденція її творчої праці, яка переважає — унормоване уявлення про речі, прозора означеність їхніх основних вимірів.

Ліна Костенко намагається запобігти національну катастрофу палким словом. Хай хоч воно залишиться, коли – спаси Боже! – воцариться в країні духовна порожнеча. Може, тому поетеса так наполегливо звертається до історії. Щоб «будити думи затуркану і кволу», щоб не дати засохнути джерелу національної гідності і гідності. В історичному романі у віршах «Берестечко» автор знаходить для визначення ідеї свого твору такі слова:

*«Відбілює душа свою велику правду
У лузі споминів, над річкою Буття».*

Намагаючись розгадати споконвічну загадку української історії, Ліна Костенко вигукує: *«Як страшно знати правду без прикрас!»*. Нас вражає майстерність, з якою поетеса мальовничим словом, не покидаючи риторичко-художніх меж, змінює етнологічний і геополітичний матеріал. Безпомилково можна стверджувати, що з часів Т. Г. Шевченка в українській поезії ще не звучали інвективи такої художньої сили проти поневолювачів — і одночасно, на охорону українського народу: *«Я знаю свій народ. Кляню його пороки. Але за нього Господа молю!»*. Ліна Костенко зуміла написати великий історичний твір, поєднуючи густі насичені фарби гніву і любові з граційним графічним малюнком іронії і відрази. Таким чином, ми бачимо подальшу перспективу для української ідеї відродження культури і, насамперед, мови. Є перспектива історична: *«Дорога правди довга»*. Є перспектива духовна: *«Нема нам щастя — мусить бути чудо. / Ми ще постанем зі своїх руїн»*. Ці пророчі слова — останній шанс українського народу, що їй підтвердила поетеса під час помаранчевої революції, вона була окрилена народженням громадянського суспільства, відродженням народної самосвідомості і самоповаги. Роман «Берестечко», як і вся її творчість, є таким жорстким реалістичним діагнозом українському суспільству і одночасно поетичним заклик до серця кожного українця: *«Нема попереду століть, / щоб триста років знов іти по колу»*.

Поетеса вірить: *«Лиш храм збудуй, а люди в нього прийдуть!»*. Адже коли-небудь — «люди виростуть...» (Тарас Шевченко). Заради цього і закликає Ліна Костенко: *«Не треба думати мізерно»*. В цих словах ми чуємо відомий нам всім тезис О.П. Довженка — «думати тільки про велике». Про велике — це і про «диво», яке «мусить бути», не дивлячись на всі раціональні, «мізерні», вироки. На зневір'я часу немає. Велика кількість українців завдяки *«дотуку до душі»* поезії Ліни Костенко змогли стати кращими. Зрозуміло і те, що людина, яка пропустила через себе творчість поетеси, ніколи не назве українську мову сільським діалектом або чимось незначним. Слова Ліни Костенко по-справжньому зачаровують. Мабуть, один тільки написаний нею твір для розвитку української мови робить більше, ніж будь-яка державна програма, але це дійсно так. *«Наци не умирают от инфаркта. Сначала у них отбирают язык»*, — відзначила якось Ліна Василівна.

В Україні споконвіку вживається пошання множина, особливо тоді, коли йдеться про шановану людину, найближчу родину, здебільшого в розповідях про бабусю, маму. Це є важливою особливістю українського мовного етикету, який зараз відновлюється і повертається до життя. Важливі семантико-стилістичні функції в поезіях Ліни Костенко виконують граматичні засоби висловлення **ввічливості**. Займенник **ви** передає не лише офіційні стосунки (напр.: *«Полковнику, вам лист від кошового»* [5, с. 16]; ввічливе ставлення до старших за віком людей (напр.: *«Сказали ви, Яцихо, не до речі»* [5, с. 18]), а й до рідних (напр.: *«Я не забуду, тату, вас ніколи»* [5, с. 34], *«Не вірте, мамо! Гриць такий хороший!»* [5, с. 39]. У звертанні до матері фіксуємо

паралельно і «ви», і «ти», пор.: «*От, бачте, мамо, все обійшлося*» [5, с. 82]; «*Спо-чивай, моя мамо, там легше тобі*» [5, с. 83].

Посилює глибину поваги до адресата непоодиноким використанням в поезії пошанного «Ви», як-от: «*Пробачте їм, пане Гамсун. Вас надто любили люди. А Ви їх так ошукали, вони не зможуть простити*» [4, с. 254]. Особливо зворушливо й урочисто сприймається це «Ви» у звертанні до коханої (чи коханого), напр.: «*Я кохаю Вас, Євро*» [4, с. 251]; «*Я Вас люблю, о, як я Вас люблю!*» [4, с. 344]; «*Я дуже тяжко Вами відболіла*» [4, с. 278], «*Я Вас давно забути вже повинна*» [4, с. 324]. Звертання до коханої людини можна вважати поетичними знахідками поезії Ліни Костенко. Вони можуть поєднуватись із традиційним звертанням, що посилює оригінальність новоутвореного, напр.: «*Дорогий мій, сонячний, озвися!*» [4, с. 298]. Несподівано й неповторно сприймаються ті звертання, що побудовані за принципом антитези, напр.: «*Прощай, прощай, чужа мені людино! Ще не було ріднішого, як ти*» [4, с. 286], або перифрази, напр.: «*Ти ж ніч моя і світло моє денне!*» [5, с. 67].

Висновки. Творчий доробок Ліни Костенко має особливу значущість. Роздуми поетеси над долею рідної мови невіддільні від її інтересу до української культури та історії. Ці теми, а скоріше – проблеми, контамінуються в творчості поетесою в єдиний ідейно-художній вузол, обрастаючи різними мотивами: це і виродження національної культури, і поява нової генерації українських селян («*Уже немає репаних чухонців. / Цим простим хлопцям розум пройняла / енергія розплавленого сонця*»); «*Ми дикі люди, ми не знаєм звичаїв / Ми нищим ліс. Ми з матір'ю на «ти»*»), і зникнення українського народу як генетичного співтовариства («*Зникає мій народ, як в розчині кристал*»).

У роботі зроблено спробу нового концептуально-аналітичного підходу до філософії творчості письменниці під кутом зору синтезу образного мислення, який простежено на матеріалі творчого доробку. Такий підхід до творчості Ліни Костенко поглиблює герменевтичне прочитання текстів і їх метатекстуальну дискурсивність. Цінність творів Ліни Костенко зумовлена, по-перше, збагаченням фактичного матеріалу для аргументації взаємодії і взаємоінспірації поетичної і естетичної сфер діяльності митця; по-друге, додатковою експлікацією, увиразненням деяких змістових аспектів категорії “художній світ письменника”; по-третє, розкриттям саме українських історіософських, культурологічних міркувань і поглядів поета на ґрунті мікроаналізу його ліричних та ліро-епічних творів на розвиток і відродження українського слова і, по-четверте, реконструкцією поетичної картини українського світу.

Список літератури

1. Барабаш С. Г. Творчість Ліни Костенко в ідейно-художньому контексті літературної доби : дис. ... д-ра наук : 10.01.01 / С.Г. Барабаш. – Кіровоград, 2004.
2. Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність / С. К. Богдан // К. : Рідна мова, 1998. – 475 с.
3. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – М., 1987.
4. Костенко Л. Вибране / Л. Костенко. – Київ : Дніпро, 1989. – 560 с.
5. Костенко Л. Маруся Чурай / Л. Костенко. – К. : Дніпро, 1982. – 136 с.
6. Крупа М. Лінгвістичний аналіз художнього тексту / М. Крупа. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. – 432 с.

7. Плющ Н.П. Формули ввічливості в системі українського мовного етикету / Н.П.Плющ // Українська мова і сучасність. – К., 1991. – С. 92.
8. Романенко В. Мистецтво бачити світ / В. Романенко. – К., 1969.
9. Соколовська Ж.П. Картина світу та ієрархія сем / Ж.П. Соколовська // Мовознавство. – 2002. – № 6. – С. 87–91.
10. Стернин И.А. О понятии коммуникативного поведения / И.А. Стернин // Kommunikativ-funktionale Sprachbetrachtung. – Halle, 1989.
11. Серебрякова Р.В. Особенности восприятия комплиментов в русском общении / Р.В. Серебрякова // Язык и национальное сознание. – Вып.2. – Воронеж, 1999.

Буц Н.В. Украинская ментальность в языковом сознании Лины Костенко // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации» – 2012. – Т.25 (64). – № 1. Часть 2. 344-348.

В статье сделана попытка нового концептуально-аналитического подхода к философии творчества писательницы, который прослежен на материале творческого наследия. Анализируются этикетные формулы обращения и вежливости, отобранные из поэтических произведений Лины Костенко, которые обуславливают черты речевого поведения человека в различных жизненных ситуациях.

Ключевые слова: картина мира, ментальность, речевой этикет, вежливость, обращение, опорные слова.

Buts N.V. The Ukrainian mentality in language consciousness of Lina Kostenko // Uchenye zapiski Tavricheskogo Natsionalnogo Universiteta im. V.I. Vernadskogo. Series «Filology. Social communications». – 2012. – V.25 (64). – № 1. Part 2. – P. 344-348.

The label formulas of appeal and politeness, selected from poetic works of Lina Kostenko, are examined in the article, that stipulate the lines of speech behavior of man indifferent vital situations.

Key words: picture of the world, mentality, speech etiquette, politeness, appeal, basic words.

Поступила до редакції 02.03.2012 р.